

NACIONALINĖ BIBLIOTEKA IR VALSTYBĖ

PROF. DR. RENALDAS GUDAUSKAS
JOLANTA BUDRIŪNIENĖ

2019 m. Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka mini šimtmečio jubiliejų. Žvelgiant retrospektyviai, ji yra tikroji 2018 m. Nepriklausomybės šimtmetį šventusios Lietuvos amžininkė. Verta prisiminti, kad Nacionalinės bibliotekos veiklos pradžia – 1919 m. gruodžio 20 d., kai Ministro Pirmininko Ernesto Galvanausko pasi-
rašytu nutarimu¹ įkurtas Centralinis valstybės knygynas, dabartinės Nacionalinės bibliotekos pirmtakas.

Kaip žinome, Nacionalinės bibliotekos idėja mūsų šalyje radosi dar XIX a. pradžioje. Dėl keturis dešimtmečius trukusio lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo anuomet jos nebuvo spėta įgyvendinti, tačiau idėja ir toliau plėtota, nors ir su pertrūkiu dėl Pirmojo pasaulinio karo įvykių. Prie Nacionalinės bibliotekos kūrimo minties vėl grįžta Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę 1918 metais.

Akivaizdu, kad su šalies Nepriklausomybės atgavimu atsivėrusios modernios valstybės kūrimo galimybės skatino visų sričių Lietuvos politinio, socialinio, kultūrinio ir ekonominio gyvenimo pokyčius. Nacionalinės mokslo ir kultūros institucijos buvo ne tik kiekvienos tautos garbės reikalas, bet ir intelektinių gebėjimų ugdymo pamatas. Todėl pagrindinė šalies biblioteka kartu su Lietuvos universitetu (kuriam pradžią davė 1919 m. Kaune įkurti Aukštieji kursai), Valstybės teatru, Kauno miesto muziejumi atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę ir tapo tais centrais, kuriuose būrėsi intelektinės šalies pajėgos, kaupia informacijos ir žinių turinio bazė. Kultūros sociologas

¹ Įsakymas apie Centralinį Valstybės knygyną. In: *Laikinosios Vyriausybės žinios*. 1920 02 06, Nr. 1 (19), p. 4.

Pierre'as Bourdieu² tai apibrėžia kaip simbolinio ir kultūrinio šalies kapitalo telkimo procesą.

Būdama šalies Nepriklausomybės amžininkė, Nacionalinė biblioteka tapo ir viena iš svarbiausių jos istorijos procesų – pakilimo ir nuosmukio metų, sudėtingų pervartų – liudininkų. Ir visoje šimto metų Nacionalinės bibliotekos veikloje, ir ypač gausiuose jos dokumentinio archyvo fonduose atpažįstami reikšmingi šalies istorinių įvykių ženklai. Kaip ir įvairius naratyvus telkiantys, į daugelį sudėtingų klausimų po kruopščių analizių galintys atsakyti dokumentuoti faktai, ir šiandien reikalaujantys ne tik diskusijų, polemikų, ideologizuotų viešų iečių laužymo, bet ir išsamių tyrimų.

Keletas šiose įžvalgose pateikiamų pastarųjų metų Nacionalinės bibliotekos veiklos akcentų turėtų paryškinti jos sąsają su šalies istorija taškus.

Pastaruoju metu Nacionalinėje bibliotekoje vykdomi dvarų bibliotekų istorijų ir kolekcijų rekonstrukcijų tyrimai – tai ištisos kompleksinės ilgo XIX a. Lietuvos istorijos bei neatsiejamos ir labai svarbios jos dalies – dvarų kultūros istorijos analizės objektas. Istorinės aplinkybės lėmė, kad nemažo skaičiaus dvarų bibliotekų rinkiniai, didesni ar mažesni jų fragmentai pirmaisiais bibliotekos gyvavimo dešimtmečiais čia rado saugią vietą. Archyviniais dokumentais paremti tyrimai šiais laikais leidžia kalbėti apie anuomet dvaruose kauptas daugeliu atvejų unikalias kilnojamojo kultūros paveldo kolekcijas, jų likimus ir identifikuotas XXI a. situacijas, taip pat atveria perspektyvą platesniems, daugiasluoksniams, sudėtingiems dvarų kultūros, kaip neatsiejamos Lietuvos kultūros dalies, žvalgymams, tirpdo šimtmetinę itin rezervuoto požiūrio į bajoriją tradiciją, leidžia atkurti daugia-kultūrės mūsų šalies praeities viziją.

1918 m. atkurto šalies politinės sistemos ir ekonomikos, skirtingų ūkio šakų, karybos, švietimo, mokslo, meno ir kultūros vystymas,

² Bourdieu, P. *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press, 1993.

pasitelkus geriausias šalies ir užsienio profesionalus, kreipia dėmesį į Lietuvos kaip atviros, modernios valstybės įvaizdį. Ši tema jau plėtotą ir Nacionalinės bibliotekos tyrėjų, ji analizuota neformaliojo ugdymo projektuose, temos turinį apimantys gausūs archyviniai šaltiniai dar pajėgūs atverti naujų, šiandieninei visuomenei aktualių pasakojimų.

1940 m. prasidėjęs ir net pusę amžiaus užsitęsęs sudėtingas šalies okupacijos laikotarpis, pagrindžio rezistencijos ir diasporos formavimosi procesas – tai taip pat gausius liudijimus telkiantys bibliotekos archyvai. Ir ne tik. Biblioteka, tapusi svetimos valstybės ideologinių sprendimų, demokratines laisves ir teises ribojančių nutarimų vykdytoja, tam sukurtais sisteminais ir struktūriniais sprendimais, deja, taip pat tarnavo primestai ideologijai. Pirmiausia čia minėtinas spaudos, o kartu ir laisvos minties cenzūros mechanizmas, įgyvendintas per nepalankių oficialiajai valdžiai dokumentų – knygų, periodinės spaudos, galinčių trikdyti „iš aukščiau“ numatytą visuomenės santvarką ir jos piliečių sąmonę – akylą stebėjimą, rūšiavimą, nepalankaus turinio slėpimą. Nacionalinė biblioteka buvo viena iš nedaugelio kultūros atminties institucijų, turėjusi vadinamąjį „specialiojo saugojimo skyrių“, kone iki pat Nepriklausomybės atkūrimo išsaugojusį sovietinei valdžiai nepalankios literatūros rinkinį.

Su apgailestavimu tenka konstatuoti, kad daug laiko ir pastangų, vykdant ideologizuotus valdžios nurodymus, bibliotekos sugaišta rengiant menkavertes rekomendacinio pobūdžio brošiūras, metodinius nurodymus skaitytojams, kita vertus, šiais laikais toks rinkinys – galimybė išsamiau pažvelgti į tuometinės ideologijos valdomų įrankių arsenalą.

Tačiau dar svarbiau akcentuoti tai, kad visą sovietmetį bibliotekoje dėtos didelės, dažnai čia dirbusių asmenybių iniciatyvomis grįstos pastangos formuoti lituanistikos kaip kertinio tautos pamato turinį. Šiam procesui apibrėžti būtų tinkamas tyliosios rezistencijos terminas. Nors oficiali Lituanistikos skyriaus įkūrimo data – 1961 metai, tačiau dar 1944-ais imtasi iniciatyvos iš viso knygų masyvo išskirti lituanistikos fondą. Ne vienas nuo sovietmečio represijų nukentėjęs nepriklauso-

mos Lietuvos intelektualas rado sau darbo vietą ir prasmę bibliotekoje, tyrinėdamas ir plėsdamas tautos identitetą liudijiančius ženklus. Tokių išskirtinių asmenybių dėka bibliotekos fonduose buvo identifikuoti, ištirti ir tolesnei mokslinei analizei perduoti gausūs rankraštiniai ir publikuoti senosios raštijos paminklai. Vos keletas pavyzdžių: Juozo Čiuldos, Simono Daukanto, Pilypo Ruigio lituanistiniai darbai, vėliau tapę žymių kalbotyros srities mokslininkų išsamių tyrimų šaltiniais. Profesorė Viktorija Daujotytė, dalindamasi mintimis apie savo santykį su Nacionaline biblioteka, rašė: „<...> noriu paliudyti žmones, jų likimus. Bibliotekininkus, kurie stiprino mano lituanistiką, pasitikėjimą tuo, ką darau. Tarsi sakė, tyliai, pašnibždom, kad tai yra svarbu mums visiems. Supratau, kad man stengiamasi padėti ne dėl manęs, o dėl darbo, kurį dirbu. Kad išliktų atmintis, kad išliktų *respublika*, juk jei yra *respublikinė* biblioteka, yra ir *respublika*.“³

Po Nepriklausomybės atkūrimo biblioteką pasiekęs neįtikėtinos apimties lietuvių išeivijos spaudos masyvas – tai dar vienas, iki šiol nepakankamai išnagrinėtas, ne visus jos daugiaplanės veiklos aspektus apžvelgiantis reiškinys. Unikalus savo idėjiniais sprendimais, tų idėjinių nuostatų palaikytojų gausa ir nuoseklumu, skelbiantis apie tautinio identiteto gyvastį anapus geležinės uždangos, tai yra akivaizdus „tautos be valstybės“ gyvavimo įrodymas. Nacionalinė biblioteka šiandien yra pagrindinė šio archyvo saugotoja, pirmaisiais Nepriklausomybės metais pradėjusi ir nuosekliai vykdanči išeivijos spaudos rinkimo kampaniją ir tuo pat metu užmezgusi tvirtus bendradarbiavimo ryšius kone su visomis užsienio lietuvių organizacijomis, bendruomenėmis, daugeliu aktyvių pavienių visuomenininkų. Šis įdirbis ir šiuo metu duoda dividendų palaikant bendradarbiavimo ryšius ir realizuojant „Globalios Lietuvos“ programoje iškeltus uždavinius.

Nuolat pasikartojantis kitas naratyvas „Nacionalinė biblioteka be valstybės“ (ar, prof. V. Daujotytės terminais, „respublikos“ ir „respu-

³ Daujotytė, V. Knygos civilizacija dar turi galių. In: *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka: 100*. Vilnius, 2019, p. 41.

blikinės bibliotekos“ santykis) dažnai pasitelkiamas polemizuojant dėl Nacionalinės bibliotekos statuso sovietmečiu. Ir išties visa savo galia ir pajėgumu Nacionalinė biblioteka, tokį vardą įgijusi 1989 m., pradėjo veikti tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę 1990 m. kovo 11-ąją. Turbūt reikėtų paminėti, kad šiuokart biblioteka ir jos bendruomenė net ir fiziniu pavidalu tapo aktyviais valstybingumo atkūrimo dalyviais. Centriniai bibliotekos laiptai nuolat buvę taikių Nepriklausomybės siekių deklaravusių mitingų tribūna, biblioteka, per Sausio 13-osios įvykius savo erdvėse priglaudusi nuvargusius ir sužvarbusius Nepriklausomybės kovotojus, savo patalpose įkurdinusi Raudonojo Kryžiaus centrą, išties įgijo valstybingumo kūrėjo statusą.

Bet dar išsamiau tai liudija išsiplėtęs jos veiklų spektras.

1991 m. lapkričio 20 d. Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo nutarimu⁴ Nacionalinei bibliotekai pavesta vykdyti parlamentinės bibliotekos funkciją. Tai sudarė sąlygas nuosekliam bendradarbiavimui su Lietuvos Respublikos Seimu ir valstybės institucijomis, aprūpinant juos kokybiška analitine informacija. Kitaip tariant, biblioteka, valdanti išsamius ir patikimus informacijos išteklius, tapo svarbia valstybės institucijų partnere įstatymų, norminių aktų kūrimo etapuose.

Valstybės istorijos, jos skirtingų laikotarpių vystymosi procesų pažinimas ir aktualizavimas, šiuolaikinės modernios valstybės kūrimo, pilietinės visuomenės formavimosi ženklai – tai jau naujos pastarųjų metų bibliotekos veiklos, apimančios įvairaus formato renginius, skirtus visuomenei, atskiroms jos grupėms, nuolat analizuojant ir vertinant tokios informacijos poreikį. Bibliotekoje veikiantis Valstybingumo centras ir jame įkurta Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo pirmininko prof. Vytauto Landsbergio asmeninė biblioteka tarsi nutiesė dar vieną tiltą bibliotekos ir valstybės ženklų jungties kryptimis, paskatino naujų, su šalies valstybingumo istorija ir jos tyrimais susijusių leidybinių, edukacinių, informacinių veiklų organizavimą.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Nr. I-2008 „Dėl Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos funkcijų išplėtimo“. 1991 11 20.

2016 m. rudenį po rekonstrukcijos atidaryta biblioteka – tai ne tik transformuotos erdvės, daug svarbesnės yra jas papildžiusios prasmingos veiklos. Pirmiausia – tai smarkiai išaugusios bibliotekoje saugomo unikalios kultūros paveldo, suvokiamo kaip savosios tautos, institucijos, individo savastis, raiškos galimybės.

Be to, Nacionalinė biblioteka yra ir aktyvi kultūrinės diplomatijos lauko dalyvė, intensyviai bendradarbiaujanti kultūrinės informacijos sklaidos projektuose Lietuvoje ir užsienyje, sistemingai kaupianti mūsų šalies kultūrinės diplomatijos artefaktus, tuo sudarydama palankias sąlygas ir šios srities tyrimų plėtrai. Virtualus bibliotekos partnerysčių žemėlapis apima visus žemynus. Kultūros ženklai kaip niekas kitas geriau padeda ieškoti ir rasti vertybinių jungčių tarp šalių ir jos piliečių, padeda rekonstruoti buvusius bendradarbiavimo tinklus ir nerti naujus, aktualius mūsų dienomis.

2018 m. drauge su Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija ir Lietuvos nacionaline UNESCO komisija organizuotoje tarptautinėje konferencijoje „Nacionalinės bibliotekos vaidmuo kultūrinės diplomatijos lauke“ buvo apžvelgta, kas pastaraisiais metais šioje srityje intensyviai vykdoma, diskutuota, kaip kultūros įstaigos turėtų reaguoti į besikeičiančią situaciją.

Akivaizdu, kad šiandien Nacionalinė biblioteka, plėtodama daugiabriaunę veiklą ir išsiskirdama itin didele renginių ir įvykių gausa, tapo labai intensyvia ir informacine, ir visuomenine, ir kultūrine erdve. Išsiveržusi iš klasikinio, tradicinio lauko, biblioteka yra puiki vieta visuomenei vienyti, socializuoti, šviesti ir su ja komunikuoti. Būtent tai ir yra bendras kultūrinės diplomatijos tikslas. Užsienio valstybės pastebi šią platformą ir ima ja naudotis – joms tai padeda tiesiogiai pasiekti Lietuvos žmones, o ir užsienio šalių bendruomenes, gyvenančias Lietuvoje. Nacionalinei bibliotekai kaip valstybės institucijai labai svarbi tarptautinė egzistencija, integracija, plėtra, konkurencingumas, idėjų apykaita ir informacijos mainai.

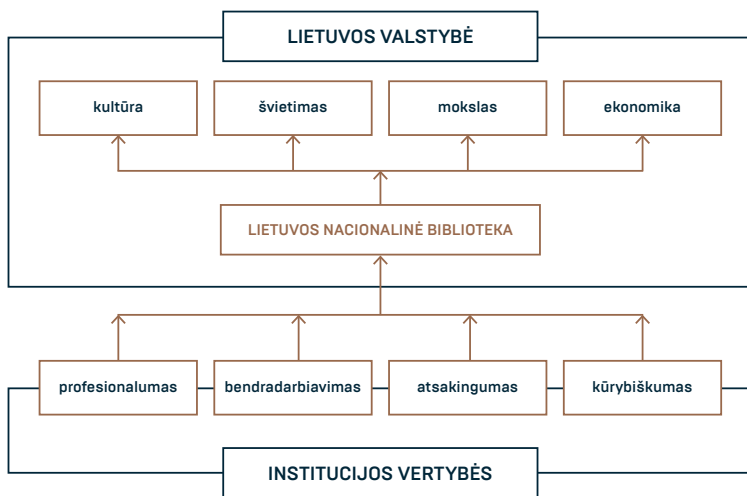
Nacionalinės bibliotekos pastangomis leidžiamame mokslo darbų žurnale „Parlamento studijos“ analizuojami šalies parlamentarizmo istorijos ir tradicijų, reikšmingų politologijos, sociologijos, kitų mokslo sričių, susijusių su valstybės sandara ir valdymu, tyrimai, mūsų dienomis aktualūs valstybės valdymo procesai. 2004 m. gegužės 14 d. Vilniuje buvo pasirašytas tarpinstitucinis sprendimas dėl žurnalo steigimo, tuo metu jaučiant šios srities tyrimų stygių. „Parlamento studijų“ leidimo tikslas – siekis sutelkti ir paskatinti Lietuvos politinės kultūros raidos, šiuolaikinio parlamentarizmo tyrimus, sudaryti galimybes skelbti mokslinius darbus, susijusius su demokratinių procesų raiška istorijos, teisės, politologijos, kalbos ir informacinės sklaidos temomis. Tai be galo reikšminga misija, įpareigojanti telkti parlamentarizmo srities tyrėjus, rūpintis jų išvalgų, analizės rezultatų sklaida. Tarptautinė žurnalo redakcinė kolegija, atstovaujama mūsų šalies ir Vokietijos, Rusijos, Jungtinės Karalystės, Lenkijos akademiinių institucijų atstovų, rūpinasi, kad du kartus per metus leidžiamame žurnale būtų pateikiamos naujausiais moksliniais tyrimais grįstos publikacijos.

Nacionalinė biblioteka savo misiją – būti Lietuvos žinių erdve, kuriančia vertę visuomenei, – vykdo sparčiai besikeičiant aplinkai, lemiančiai visas jos veiklos kryptis. Globalios tendencijos reiškiasi ir nacionaliniu lygmeniu. Informacijos srautai didėja eksponentiškai, skaitmeninis turinys užima vis daugiau vietos visose mokslo, ekonomikos ir kultūros srityse. Dėl visų laikų sparčiausios technologinės revoliucijos, keičiančios informacijos ir komunikacijos infrastruktūrą, kintanti informacinė aplinka glaudžiai ir neretai priešaringai susijusi su socialinės aplinkos pokyčiais. Interneto sklaidos paakintas virtualiosios erdvės, naikinančios laiko ir geografinius barjerus, veržimasis į visas gyvenimo sritis kelia iššūkių švietimui, intelektinės ir kitos nuosavybės, asmens duomenų apsaugos sampratai. Atvirosios prieigos plėtra daro didžiulę įtaką mokslo raidai. Didėja visuomenės kultūrinio ir tautinio tapatumo išsaugojimo reikšmė ne tik visuomenės kūrybiniam potencialui, bet ir valstybės saugumui. Visi esminiai

pažangos sričių – visuomenės, ekonomikos, mokslo ir valdymo – po-
kyčiai susiję su žinių kūrimu ir naudojimu.

Nacionalinė biblioteka, bendradarbiaudama su humanitarinių, so-
cialinių ir ekonomikos mokslų tyrėjais, garantuoja sąsają tarp atmin-
ties kaip tapatybės sąlygos ir kultūra paremtos pažangos. Biblioteka
teikia paslaugas padėdama plėtoti tiriamąją veiklą, rūpinasi jos rezul-
tatų sklaida, stengiasi užtikrinti integralią atvirojo mokslo plėtrą ir
prieigą prie mokslo laimėjimų, o kūrėjams ir kūrybinėms industrijoms
sudaro sąlygas patogiau naudoti bibliotekos sukauptus kultūros paveld-
do objektus visuomenės kultūrinei tapatybei ir raiškai praturtinti.

Šio laikotarpio veiklos prioritetus lemia siekis sukurti palankias
sąlygas tvariai institucijos veiklai vadovaujantis ilgalaikėmis strategi-
nės veiklos kryptimis.

5

I paveikslas. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos vertės kūrimo žemėlapis

⁵ 2017–2020 m. strateginės veiklos kryptys ir prioritetai. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2017, p. 4.

Veiklos prioritetai nustatyti atsižvelgiant į dabartines nacionalines ir globalias strategijas kultūros, švietimo, mokslo ir ekonomikos srityse siekiant iš informacijos, atminties ir kultūros institucijos pozicijų garantuoti informacijos ir žinių naudojimo valdymą, socialinio kapitalo kūrimą, konkurencinio pranašumo didinimą skaitmeniniame pasaulyje.

Nacionalinės bibliotekos informacijos politika užtikrina žinių, informacijos prieinamumą visuomenei, sudaro galimybes naudotis informacija kaip strateginiu visų visuomenės veiklos sričių plėtojimo ištekliumi. Nacionalinė atminties institucija yra patikima strateginė žinių ir informacijos prieigos plėtros partnerė, svariai prisidedanti prie Lietuvos žinių visuomenės pažangos spartinimo ir valstybės tarptautinio konkurencingumo didinimo. Dalyvaudama įgyvendinant šalies pažangos strategiją „Lietuva 2030“, Nacionalinė biblioteka ugdo sumanią, pilietišką ir stiprią visuomenę.

Nacionalinė atminties institucija kuria vertę įvairioms visuomenės grupėms ne tik suteikdama prieigą prie Lietuvos publikuoto dokumentinio paveldo ir pasaulio žinių, bet ir sudarydama sąlygas dirbti ir bendradarbiauti, organizuodama renginius, plėtodama šeimoms, jaunimui ir vyresniems žmonėms skirtą edukacinę veiklą, didinančių jų kultūrinę patirtį, socialinę integraciją ir konkurencingumą darbo rinkoje. Be to, Nacionalinė biblioteka siekia tapti analogų neturinčia jaunų specialistų darbo ir profesinio tobulinimosi vieta, garantuojančia visapusišką informacinių poreikių tenkinimą.

Šiandien viešojoje erdvėje Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka yra vadinama „tautos namais“, naujausiuose tekstuose ji įvardijama kaip institucija, gebanti palaikyti, kurti ir puoselėti valstybės tradicijas, vieta, kurioje brandinama visuomenė⁶. Biblioteka vadinama kultūrine erdve, kurioje susitinka žinantys ir norintys žinoti⁷, tikėtina, kad čia kuriamos istorijos – tai antrojo bibliotekos šimtmečio naratyvai.

⁶ Bielinis, L. Vieta, kur nuosekliai brandinama visuomenė. In: *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka: 100*. Vilnius, 2019, p. 115.

⁷ Pancerovas, D. Modernioje bibliotekoje kuriamos valstybės tradicijos In: *Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka: 100*. Vilnius, 2019, p. 119.

I S A K Y M A S

27

APIE CENTRALINĮ VALSTYBĖS KNYGYNĄ.

1. Prie Švietimo Ministerijos yra Centralinis Valstybės Knygynas.
2. C. V. Knygynas 1) rūpinasi įgyti įvairių Lietuvoje išėjusių senųjų raštų bent po 1 egz. ir visų naujai išleidenčių knygų ir ir kitų spausdinių po 4 egz., 2) renka mokslo ir kitokio turinio knygas, išleistas užsienyje, 3) ima savo žinion buvusius Rusijos valstybės įstaigų knygynus Lietuvoje, 4) registruoja ir prižiūri privatus knygų rinkinius, palikusius Lietuvoje be jų savininkų, 5) stato generalinį katalogą kartoteką visų Lietuvos knygynų.
3. C. V. Knygyno rinkiniu visuomenės įstaigos ir atskiri asmenys naudojami tam tikromis taisyklėmis, Švietimo Ministerijos patvirtintomis.
4. Knygyno valdininkų įstatą ir reikalingą knygynui laikyti sumą nustato Švietimo Ministerija sąmatos keliu.

Ministeris Pirmininkas

Švietimo Ministeris

Kaunas,

1919 m. gruodžio 20 d.